

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Дрозда Петра Юрійовича
«Академік АН СРСР Є. М. Лавренко – вчений, педагог, організатор
вітчизняної ботанічної науки (20–80-ті рр. ХХ ст.)»,
представлену на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за
спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки

Тема представленого дисертаційного дослідження є, безумовно, актуальною, оскільки присвячена аналізу творчої спадщини Є. М. Лавренка, який понад 60 років розробляв актуальні проблеми біологічної науки. Надзвичайно важливим є розгляд його наукових ідей, що віддзеркалюють ті основні напрямки, за якими розвивалося світове природознавство в цілому.

Особливість наукової і соціокультурної спадщини Є. М. Лавренка визначається багатоманітністю наукових і суспільних інтересів вченого – одночасною працею в таких сферах, як систематика рослин, геоботанічне картографування, екологія та природоохоронна діяльність, історія ботанічної науки. Діапазон досліджень вченого давав плідну взаємодію ідей, новаторський підхід до вирішення проблем, дозволяв робити широкі узагальнення. Взаємопроникнення результатів його досліджень сприяло появі якісно нових знань, виникненню змін в біологічній науці, що стало одним з ключових моментів в історії вітчизняної природничо-наукової думки.

Робота П. Ю. Дрозда провадилась у відповідності до загального напряму наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою частиною наукової тематики: «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0114U001207), «Науково-організаційні та регулятивні засади

інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0116U002102).

Наукові завдання цього дослідження і наукова новизна отриманих дисертантом результатів сформульовані грамотно і переконливо. Напрямок роботи, її мета, методичний та методологічний підходи, спосіб викладення матеріалу цілком відповідають зазначеній спеціальності. Список використаної літератури налічує 300 позицій.

Перший розділ «Історіографія проблеми, джерельна база та методологічна основа дослідження» присвячений огляду наукової літератури та архівних джерел з теми дисертації. У ньому переконливо доведено, що до цього часу творча спадщина академіка Є. М. Лавренка не була предметом системного й цілісного історико-наукового дослідження, яке б узагальнило внесок ученого в розвиток вітчизняної та світової науки (с. 36). Водночас, як слушно зазначає дисертант, ім'я видатного вітчизняного вченого, одного з організаторів геоботанічної науки 20–80-х рр. ХХ ст., теоретика і практика геоботаніки, одного з першопрохідців-дослідників у справі охорони природи, популяризатора досягнень у галузі ботаніки академіка Є. М. Лавренка є широко відомим не лише вузькому колу спеціалістів-геоботаніків. Тому виникла необхідність створення комплексного історичного дослідження як його біографії, особливо впродовж 1920–1930 рр., так і узагальнюючої фундаментальної праці, яка б висвітлила внесок вченого до світової науки.

Підсумовуючи студіювання історіографічної спадщини про академіка Є. М. Лавренка, П. Ю. Дрозд відзначає її одноманітність, яка була притаманна розробкам радянських часів. Так, більшість публікацій обмежувалася короткими біографічними відомостями про вченого та його діяльність, до того ж, досить поширеним явищем було висвітлення одних і тих самих фактів у різних працях (с. 23). Як зазначається у дисертації, спеціальна, комплексна робота з визначення ролі та місця Є. М. Лавренка в розвитку ботаніки ХХ ст. в історії науки й техніки до цього часу не велася. А

тому тема дисертаційного дослідження має бути предметом спеціального вивчення.

Розгляд окресленої проблеми потребував пошуку й опрацювання значної кількості джерел, що зберігаються в бібліотеках та архівах міст Києва, Харкова, Санкт-Петербурга. Під час розробки зазначеного наукового завдання основною джерельною базою були архівні матеріали. Тому дисертантом були опрацьовані фонди восьми державних архівів та установ як України, так і Російської Федерації. Результатом стало виявлення значного масиву матеріалів про життя та діяльність Є. М. Лавренка, більшість з яких до наукового обігу вводяться вперше.

Крім того, важливим джерелом для написання дисертаційного дослідження стали наукові праці Є. М. Лавренка, вивчення яких дало змогу відтворити цілісну картину наукових інтересів і здобутків автора, його світогляду. Виняткового значення мали неопубліковані праці вченого, а також спогади сучасників, учнів і колег дослідника. Дисерант зазначає роль періодичних друкованих видань (журнали, газети, бюллетені) з фондів Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського НАН України, ННСГБ НААН, Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України для створення системного й цілісного історико-наукового дослідження, яке б вичерпно презентувало внесок ученого в розвиток світової науки (с. 31).

Варто також зазначити, що з метою реалізації дослідницьких завдань та глибокого пізнання досліджуваного в дисертаційній роботі об'єкта використовувалися як загальнонаукові методи, так і методи соціально-гуманітарного та історичного значення.

У другому, найбільш інформативно насиченому розділі «Науково-організаційна діяльність Є. М. Лавренка», показано життєвий шлях і основні етапи формування наукового світогляду Євгена Михайловича.

Є. М. Лавренко походив із сім'ї земського дільничного ветеринарного лікаря. Вже під час навчання у Харківському університеті Є. М. Лавренко став членом відомої природоохоронної організації – Харківського товариства

любителів природи, очолюваного пionером охорони природи В.І. Талієвим. Саме він сприяв публікації першої статті 17-річного студента «К флоре Харківського у.» (1918 р.) в «Бюллетене Харківського общества любителей природы». Своїми учителями, крім В.І. Талієва, Є.М. Лавренко називав також завідувача кафедри ботаніки В.М. Арнольді (1871–1924), у якого студент прослухав повний курс морфології вищих рослин і частково курс лекцій з нижчих рослин, та завідувача кафедри зоології хребетних П. П. Сушкіна (1868–1928).

Як зазначається у дисертації, протягом 20-х рр. Є.М. Лавренко описав низку нових таксонів, виявив нові для України види, уточнив ареали рідкісних рослин тощо. Ці дані публікувалися ученим в українських виданнях і в Ботанічних матеріалах Гербарію Головного ботанічного саду РРФСР (с. 50).

На основі вивченого матеріалу П. Ю. Дрозд стверджує, що саме у період навчання в освітніх та наукових закладах Харкова (1918–1925 рр.) у Є.М. Лавренка викристалізувалися основні тенденції його наукових інтересів (геоботаніка, систематика рослин, історія флори і рослинності, охорона природи), які в подальшому сприяли розгортанню активної науково-організаційної та педагогічної діяльності вченого у всесоюзному масштабі, та визначили його провідну роль у розвитку ботанічної науки країни (с. 51).

У дисертаційній роботі переконливо доведено, що на початку 30-х рр. ХХ ст. Є.М. Лавренко став одним із найавторитетніших учених-ботаніків України, близьким знавцем її флори і рослинності (с. 57). У ці ж роки (1929–1934 рр.) вчений займався педагогічною діяльністю, читаючи курси загальної ботаніки, морфології і систематики рослин, ботанічної географії та опублікував кілька методичних посібників.

Таким чином, дослідивши перший період наукової діяльності Євгена Михайловича, дисертант робить висновок про те, що в період діяльності у наукових установах та навчальних закладах Харківщини Є. М. Лавренко

набув авторитету як геоботанік та систематик завдяки унікальним узагальнюючим роботам і картам рослинності України, створеними вперше.

Подальша робота Є. М. Лавренка пов'язана з Ленінградом, де він вже протягом перших шести років діяльності опублікував близько 50 наукових робіт, серед яких – фундаментальна монографія «Степи ССРС», в якій дослідник запропонував нову класифікацію степів Радянського Союзу. У той же час було розпочато роботу з геоботанічного районування СРСР. Тож у віці 40 років, як відзначається у дисертації, дослідник став одним з провідних геоботаніків і ботаніко-географів Радянського Союзу (с. 72).

Дисертант також підкреслює, що Є.М. Лавренко був одним із багатьох учених, який підписав так званий «Лист трьохсот» – звернення великої групи радянських дослідників, надіслане 11 жовтня 1955 р. до Президії ЦК КПРС. Лист містив оцінку стану біології в СРСР до середини 1950-х рр., критику наукових поглядів і практичної діяльності Т.Д. Лисенка. Як результат, лист став причиною відставки Т. Д. Лисенка з поста президента ВАСГНІЛ та деяких його прихильників і ставлеників з інших керівних постів у системі Академії наук СРСР (с. 81).

У роботі зазначається, що Є. М. Лавренко відіграв важому роль у застосуванні геоботанічних знань у різних сферах народного господарства, керуючи багатьма комплексними експедиціями. Протягом 1950–1970-х рр. спільно з О. О. Корчагіним Є. М. Лавренко підготував і видав багатотомне керівництво «Полевая геоботаника», яке на той час не мало аналогів у світовій літературі. Його перехід на роботу до Ботанічного інституту АН СРСР дав змогу вченому розширити масштаби геоботанічних досліджень.

Проаналізувавши документи різнопланового характеру, дисертант доходить висновку, що 1946–1987 рр. були періодом творчого піднесення Є. М. Лавренка, коли він зміг повністю реалізувати свій талант науковця, організатора, дослідника (с. 92).

У розділі 3 провадиться всебічний аналіз наукового доробку Є. М. Лавренка. Показано, що вчений, як прихильник широкого ботаніко-географічного підходу до вивчення рослинного покриву, розглядав рослинність і флору в нерозривному зв'язку, послідовно поглиблював і розширював зміст карт рослинності за рахунок використання даних про географію видів, що складають рослинні угруповання. Це дало йому можливість показати на мапі низку цікавих ботаніко-географічних закономірностей, які розкривають одну з нових граней у пізнанні рослинного покриву. Так, у 1980 р. побачило світ оновлене фундаментальне довідкове видання «Растительность Европейской части СССР», членом редакційної колегії з підготовки якого був Є.М. Лавренко. У виданні здійснено огляд Європейської частини СРСР, в основу якого було покладено аналіз 10 дрібномасштабних аналітичних карт головних підрозділів рослинного покриву (тундр, лісів, степів, пустель, болотної та заплавної рослинності тощо). Після видання «Геоботанического районирования СРСР» (1947 р.), як слушно зазначає дисертант, ці карти вперше давали уявлення про ботаніко-географічне районування Європейської частини Радянського Союзу в цілому (с. 122).

На думку дисертанта, вплив Є.М. Лавренка на розвиток вітчизняної геоботаніки зумовлений не лише його особистим внеском у розробку низки важливих геоботанічних проблем і його науково-адміністративної та громадської діяльності, але також тим, що він систематично виступав у пресі з програмними та методичними статтями і організовував видання програмно-методичних робіт, виконаних колективами авторів (с. 128).

Таким чином, у роботі справедливо відзначається широта та енциклопедичність досліджень Є. М. Лавренка з актуальних проблем ботанічної науки, де він, синтезуючи ідеї її корифеїв, втілив власне бачення проблеми геоботанічного районування, класифікації рослинності, організації живої оболонки Землі тощо (с. 131).

Як свідчать матеріали дисертації, Є. М. Лавренко упродовж життя неодноразово виступав на захист українських заповідників. Природоохоронні розробки вченого залишаються актуальним донині. Так, матеріали його статті у співавторстві з М. І. Котовим «Опис деяких нових видів з України» (1926 р.) були використані при підготовці третього видання «Червоної книги України» (2009 р.) (с. 146).

Таким чином, на основі зібраного та узагальненого матеріалу дисертант стверджує, що Є. М. Лавренко одним із перших на теренах Радянського Союзу розпочав фахову природоохоронну діяльність. Учений розгорнув активну роботу з організації нових і збереження існуючих заповідників, систематизував списки цілинних територій України, склав карти заповідних територій зони Степу, розробив план географічної мережі заповідників СРСР та програму-інструкцію з організації охорони ботанічних об'єктів, що сприяло збереженню біорізноманіття країни й розвитку природоохоронної справи у всесоюзному та міжнародному масштабах (с.147).

Окрім того, значний відсоток своїх праць Є. М. Лавренко присвятив проблемі історії науки, зокрема ботаніки, та місцю окремих дослідників у її розвитку. Також, як свідчить дисертаційне дослідження, вчений узагальнив діяльність багатьох корифеїв біологічної науки, визначив найвагоміші здобутки та вплив їхніх ідей на подальший розвиток вітчизняної та світової наукової думки. Серед заслуг Є. М. Лавренка – публікація вагомих узагальнюючих праць з історії розвитку ботанічної науки, її окремих галузей, а також з історії функціонування і досягнень окремих ботанічних інституцій та організацій (с. 152). Результати дисертаційної роботи доводять, що Є. М. Лавренко виявив себе як кваліфікований історик ботанічної науки, що донині залишалося невисвітленим.

Автор справедливо зазначає, що Є. М. Лавренко виховав великий колектив учнів, створив широковідому наукову школу, досяг високих результатів у своїй справі, наукового й суспільного визнання. Проведений

аналіз дає дисертанту підстави стверджувати, що наукова школа Є. М. Лавренка сформувалася на базі фундаментальних розробок ученого з головних проблем геоботаніки, систематики та екології рослин. Йому вдалося закласти фундамент для розвитку біологічних досліджень у Монголії та поглибити в Ботанічному інституті АН СРСР ідеї В. М. Сукачова, В. Л. Комарова, В.Б. Сочави, трансформувавши їх у власну геоботанічну школу (с. 166). Його послідовники розробляли різні напрями ботанічної науки. Науковцям, які продовжили роботу в Ботанічному інституті, вдалося зберегти і примножити надбання свого наставника. Перейнявши науково-організаційний досвід, окремими дослідниками було віднайдено свої наукові шляхи і створено власні наукові школи (с. 165).

Слід зазначити, що всі матеріали і висновки дисертації знайшли відображення у надрукованих дисертантом наукових статтях, а також у доповідях, виголошених на кількох конференціях. Основні положення дисертації ідентичні змісту представленого автореферату. В роботі розроблено періодизацію життя та наукової діяльності Є. М. Лавренка (виділено 3 періоди).

Разом з тим варто висловити деякі зауваження та побажання стосовно змісту представленої роботи.

По-перше, враховуючи науково-історичний характер дослідження, варто було б розширити п. 5 висновків дисертації в тій його частині, що стосується міжнародного значення робіт Є. М. Лавренка. Так, на с. 86 зазначається, що авторитетна думка академіка високо цінувалася у всьому Радянському Союзі та за кордоном. Підтвердженням цього є той факт, що учений був членом численних товариств, наукових рад, комісій тощо. Так, у 1958 р. його обрано почесним членом Болгарського ботанічного товариства, а в 1965 р. – членом-кореспондентом (*socius ab epistulis*) Фінського зоолого-ботанічного товариства «Vanamo». У 1968 р. він був членом Оргкомітету з підготовки Міжнародної конференції ЮНЕСКО з ресурсів біосфери (1968 р.), а в 1970–1972 рр. очолював Оргкомітет Міжнародного симпозіуму

«Еколо-фізіологічні основи продуктивності екосистем аридної зони». У 1974 р. вченого було обрано членом Фіто-географічного товариства Швеції (с. 89). Окрім того, у 1950–1970-х рр. спільно з О. О. Корчагіним Є. М. Лавренко підготував і видав багатотомне керівництво «Полевая геоботаника», яке на той час не мало аналогів у світовій літературі. А до найважливіших з опублікованих ученим карт належить «Карта растительности Европейской части СССР» М. 1:2 500 000, 1949; що була першою у світі картою рослинності в такому масштабі для великого простору (с. 120).

По-друге, зазначаючи важливість запропонованої П. Ю. Дроздом періодизації діяльності вченого, варто зауважити, що подекуди опис періодів (зокрема, другого і третього) переобтяжений переліком зайнаних Є. М. Лавренком посад, хоча можна було б обмежитися характеристикою найважливіших досягнень дослідника протягом цього часу.

По-третє, враховуючи специфіку досліджуваної тематики, слід було б надати на початку дисертації словник використаних спеціальних термінів, вжитих П. Ю. Дроздом у роботі, наприклад, таких як «аридні зони» (с. 164), «бореальна флора» (с. 170), «едифікатори» (сс. 113, 118, 145), «рефугіуми» (сс. 118, 169), «псаммоендемізм» (сс. 110, 117) та ін.

I, нарешті, у тексті дисертації подекуди зустрічаються порушення хронології викладення подій (сс. 49, 83-84, 89), стилістичні неточності та граматичні помилки технічного характеру.

Проте ці зауваження не є суттєвими, не знижують загальної позитивної оцінки представленої роботи і носять, в основному, рекомендаційний характер. Вважаю, що дисертаційна робота Дрозда Петра Юрійовича «Академік АН СРСР Є. М. Лавренко – вчений, педагог, організатор вітчизняної ботанічної науки (20–80-ті рр. ХХ ст.)» є завершеним науковим дослідженням, результати якого мають значення для пізнання історії біологічної науки. Дисертація оформлена відповідно до «Основних вимог до дисертацій та авторефератів дисертацій», відповідає п.п. 9, 11, 12 «Порядку

присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки.

Офіційний опонент
завідувач кафедри
«Філософія та історія науки і техніки»
Державного економіко-технологічного
університету транспорту МОН України
старший науковий співробітник
доктор історичних наук

В. М. Гамалія

Підпис Гамалії В.М. засвідчує:

Гамалій Валерій Миколайович
старший науковий співробітник
Медведев Г.І. *Гамалія*